

Voorwoord

Kanaliseren van wraak en wrok wordt wel beschouwd als de bestaansreden van het strafrechtssysteem. Als iets ondermijnd is voor een samenleving dan is het wel als burgers ongeremd wraakgevoelens in al hun mateloosheid kunnen uitleven. De staat is tussen dader en slachtoffer in gaan staan. Voor emoties is in het strafproces echter weinig plek. De voortgaande discussie over de vraag of slachtoffers spreekrecht zouden moeten krijgen tijdens het proces, getuigt daarvan. Tegelijkertijd zal niemand ontkennen dat wraakgevoelens mensen eigen zijn. Sommige auteurs, zoals Susan Jacoby in *Wild justice* (1983), hebben gewaarschuwd tegen de verregaande ontkenning dan wel verkettering van het verlangen naar wraak in de westerse cultuur. Dergelijke gevoelens zoeken immers hoe dan ook een uitweg. Is wraak altijd zo verwerpelijk en zo mateloos? Wat is de rol van wraak in het dagelijks leven? Dient de overheid te reageren op de toenemende etalering van wraakgevoelens van slachtoffers in de media of leidt dit tot bevordering van een slachtoffercultuur? In hoeverre werkt wraak bevredigend? Bestaat er zoiets als gerechtvaardigde wraak? Op dergelijke vragen gaat dit themanummer in. De problematisering van het verschijnsel wraak leidt vroeg of laat tot het alternatief: vergeving, verzoening, maar ook, vergeten. Vergeving en verzoening komen in verscheidene artikelen impliciet aan de orde. Daarnaast zijn er twee bijdragen opgenomen van auteurs die expliciet ingaan op het thema vergeving.

In het openingsartikel stelt Nieuwenhuis dat een slachtoffer van zinloos geweld die daardoor zijn oog verliest een financiële compensatie zal prefereren boven het linker oog van de dader. Betekent nu dat het vergeldingsdenken is verdrongen door het denken in termen van aansprakelijkheid en mechanismen die schade verdelen? De auteur bestrijdt deze opvatting door het huidige aansprakelijkheidsrecht en de Griekse tragedie uit de vijfde eeuw v. Chr. tegenover elkaar te zetten. Tragedie en recht zijn twee manieren om het tragische – de al dan niet door plicht ingegeven wraak – te temmen. Hij gaat na wat (her)lezing van de *Oresteia* bijdraagt aan een beter begrip van de retributieve kern van het aansprakelijkheidsrecht, die nog altijd springlevend is. Verrijn Stuart concentreert zich in haar bijdrage op de vraag of er in de context van het strafrecht en het strafproces plaats is voor verzoening en vergeving, daarbij refererend aan de Zuid-Afrikaanse Truth

and Reconciliation Commission. Zij doet dit aan de hand van een bespreking van de recente processen tegen de voormalige Bosnisch-Servische president Biljana Plavsic en tegen Volkert van der G. Een voorwaarde voor vergeving is dat er iemand is om vergeving te ontvangen, een persoon met een eigen identiteit. Plegers van oorlogsmisdaden en andere wrede misdaden missen nu juist vaak een persoonlijke identiteit, omdat zij zich verschuilen achter een – soms van slachtofferdenken doortrokken – sociale identiteit. Maar als zowel slachtoffers als misdaadplegers zichzelf als slachtoffer zien is er geen ruimte voor het onder ogen zien van hun eigen geschiedenis en voor het accepteren van nieuwe waarheden. Of slachtoffers en publiek een schuldbekenenis en spijtbetuiging accepteren, zoals in het geval Plavsic – is vooral afhankelijk van de vraag of zij de gelegenheid krijgen de pleger van het misdrijf in de ogen te zien en als persoon te leren kennen. Om te kunnen vergeven en vergeven te worden moet men in staat zijn zich de geschiedenis te herinneren en te herschrijven. Het strafrechtstelsel moet niet in dienst staan van (politieke doelstellingen) als vrede, verzoening en vergeving. Een strafproces dat de grenzen van het strafrecht overschrijdt, wordt een showproces. Vervolgens bekijkt Vos of wraak heden ten dage een functie heeft in de wettelijke verhoudingen tussen dader, slachtoffer en staat. Hij zet het individuele belang bij wraak tegenover het algemene belang bij maatschappelijke orde en analyseert de begrippen wraak en wrok. Aan de hand van voorbeelden uit theater, literatuur en film, in het bijzonder *‘Trois couleurs: blanc’* van de Poolse regisseur Krzysztof Kieslowski, wordt het begrip wrok in vier fasen onderscheiden. Daarbij wordt gebruik gemaakt van het gedachtegoed van de filosoof Jean Hampton. De auteur concludeert dat de staat tegemoet zou moeten komen aan de behoefte van slachtoffers aan erkenning van het hun aangedane leed. Hij bepleit het opnemen van een recht op veiligheid in de Grondwet, wat – met behoud van het opportuniteitsbeginsel – voor de staat een inspanningsverplichting op het gebied van de rechtshandhaving met zich mee zou brengen.

De taboeïsering van wraak en de vraag naar de morele aanvaardbaarheid ervan staan centraal in het artikel van Van Stokkom. Sommige filosofen beantwoorden die vraag bevestigend en zien wraak als een soort wilde rechtvaardigheid. Anderen veroordelen wraak omdat het toebrengen van pijn aan de tegenstander gepaard gaat met vreugde en bevrediging. Tegelijkertijd staat ter discussie of een dergelijke bevrediging daadwerkelijk optreedt. Nietzsche's onderscheid tussen

wraak en ressentiment laat zien dat een actieve houding tegenover het object van wraak in veel opzichten te verkiezen is boven een machteloze, naar binnen gekeerde boosheid die tot ressentiment verwordt. Vervolgens wordt nagegaan hoe woede, wraak en haat zich tot elkaar verhouden en in welk opzicht deze emoties moreel gezien constructieve aspecten bevatten. Volgens de auteur heeft wraak morele waarde als deze emotie appelleert aan het gepleegde onrecht en de dader wordt gestimuleerd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn handelen. Ten slotte stelt de auteur dat het wraaktaboe tegenwoordig verzwakt lijkt, daarbij refererend aan de ruime aandacht voor slachtoffers, de populariteit van emotietelevisie en de roep om harde maatregelen en strenge straffen.

Het artikel van Crombag is een verslag van een onderzoek onder 153 jonge respondenten over wraak, wrok en de wijze waarop zij met deze emoties omgaan. Hun werd gevraagd zich een vrij recente specifieke gebeurtenis voor de geest te halen die wraakgevoelens had opgeroepen. Vervolgens kregen zij de vraag voorgelegd of zij daadwerkelijk wraak hadden genomen, wat ze daarbij voor ogen hadden en hoe ze zich daarna voelden. Slechts een minderheid van de respondenten liet weten dat ze tot actie waren overgegaan om het de ander betaald te zetten, meestal om het machtsevenwicht te herstellen. De aard van de kwetsing die zij hadden ondergaan bleek niet significant samen te hangen met het besluit om daadwerkelijk wraak te nemen. Hoewel de meeste respondenten uit deze groep verklaarden dat ze zich na de wraaknemering goed voelden, is het goed mogelijk dat dit een snel voorbijgaande emotie was. Uit het onderzoek blijkt namelijk ook dat uiteindelijk de wraaknemers niet minder last hadden van resterende wraakgevoelens dan degenen die van wraak hadden afgezien. Tot besluit gaat de auteur kort in op de vraag in hoeverre de onderzoeksresultaten zich lenen voor generalisatie.

Wraak wordt door velen gezien als een soort oerinstinct. Met al z'n vernietigende en de samenleving ondermijnende aspecten is het dan de vraag wat voor functie wraak heeft in de evolutie. Van der Dennen geeft in zijn bijdrage een overzicht van de literatuur die op dit terrein verschenen is. Onderzoek naar de cultuur van primitieve samenlevingen laat zien dat wraak en oorlog nauw met elkaar samenhangen. Wraak als motief voor stammentwisten of oorlog kan worden begrepen als een instrument voor retributieve en distributieve rechtvaardigheid dan wel herstel van de wettelijke, morele of kosmische orde. Wraak kan ook een politieke functie hebben (herstel van het

machtsevenwicht, afschrikking), alsmede een psychologische (afwering van verdriet, egoherstel en het plezier van 'zoete' wraak). Bestudering van oorlogvoering tussen primitieve volken wijst uit dat zij gevangen waren in een oneindige cyclus van wraak die weer wraak uitlokt. Wederkerigheid, zowel positief als negatief, is de basis van alle sociale verhoudingen en interacties. Het oog-om-oog-denken is de tegenhanger van het principe 'voor wat, hoort wat'. Niet betwist wordt dat wraak als instrument voor overleving zeer grote kosten met zich meebrengt in termen van mensenlevens, lijden en materieel verlies. Het alternatief – niet reageren op gewelddaden of andere kwetsingen – is echter kostbaarder, want leidt tot vernietiging van de familie, de clan en gemeenschap.

Tot besluit van dit themanummer is een discussiebijdrage opgenomen van Duyndam over voorwaarden voor vergeving. De auteur presenteert deze voorwaarden in de vorm van een handleiding, een stappenplan. Hij introduceert een strikte definitie van vergeving en onderscheidt dit van andere vormen van verzoening. Vergeving is volgens de auteur een interactieproces waarin zowel slachtoffer als dader bepaalde stappen moeten zetten. Een verschijnsel als 'zichzelf vergeven' is volgens hem niet mogelijk, evenmin als iemand 'in stilte' vergeven. Ondanks de bereidheid van beide partijen om tot vergeving te komen blijft de uitkomst van het proces echter onzeker, zo waarschuwt de auteur. Dat geldt in de privé-sfeer, maar des te meer in de praktijk van het herstelrecht, waar vaak sprake is van grote sociale en culturele verschillen tussen de betrokkenen.

M.P.C. Scheepmaker, hoofdredacteur